

Glava VI

MANEVAR DIVIZIJE U SANDŽAK (7. 10—3. 12. 1943)

1. CILJ UPUĆIVANJA DIVIZIJE U SANDŽAK

Početak oktobra vrhovni komandant Josip Broz Tito pozvao je u Vrhovni štab u Jajce komandanta i političkog komesara 5. divizije i saopštio nam odluku Vrhovnog štaba o upućivanju divizije u Sandžak. Ta odluka bila je u duhu njegove koncepcije o postepenom ojačavanju naših snaga prema Srbiji radi podrške njenim partizanskim jedinicama i prodora krupnijih snaga Narodnooslobodilačke vojske na tlo Srbije. Ovaj zadatak 5. divizija trebalo je da izvršava u sadejstvu sa jedinicama 2. udarnog korpusa, koji je dejstvovao na terenu Crne Gore, Sandžaka i istočne Hercegovine.

Govoreći detaljnije o zadatku divizije, Vrhovni komandant nas je upoznao sa izvanrednim uspjesima naših korpusa i divizija u brzom razoružanju krupnih snaga fašističke talijanske armije u dotadašnjoj talijanskoj okupacionoj zoni i o snažnom poletu narodnooslobodilačkog pokreta u tim krajevima. No, s obzirom na značaj naše jadranske obale i njenog zaleđa i povoljne uslove za sadejstvo naše vojske i savezničkih snaga u Italiji na tom području, Vrhovni komandant je predviđao brzu intervenciju njemačke Vrhovne komande radi zaposjedanja jadranske obale, pa je istakao potrebu da što više učvrstimo naše vojno-političke pozicije u bivšoj talijanskoj okupacionoj zoni. S tim u vezi rekao nam je da je prvi zadatak 5. divizije da zajedno sa jedinicama 2. udarnog korpusa razbijemo okupatorske, četničke i Nedićeve snage u graničnim rejonima Sandžaka, istočne Bosne i Srbije; da izvodimo ofanzivne akcije u pravcu Užica, Zlatibora i Nove Varoši radi stvaranja povoljnijih uslova za budući dublji prodor naših krupnijih snaga u Srbiju; da stvaramo i jačamo narodnooslobodilačke odbore i vršimo mobilizaciju za našu vojsku. Vrhovni komandant nam je saopštio da će Štab divizije imati neposrednu radio-vezu sa Vrhovnim štabom.

Sedmog oktobra uveče ponovo sam bio u Vrhovnog štabu. Obavijestio sam Vrhovnog komandanta da je 10. krajiška brigada stigla kod Bugojna i da je divizija spremna za pokret. Tada mi je Vrhovni komandant rekao da sa nama polaze na put tri druga — jedan Bugarin i dva Grka. Stigli su iz Sovjetskog Saveza i padobranima se spustili na našu slobodnu teri-

toriju. Rekao mi je da oni uz pomoć naših jedinica treba da stignu u svoje zemlje i da ih na maršu moramo čuvati kao oči u glavi, a nakon dolaska u Sandžak da ih uputimo u Štab 2. udarnog korpusa. Te večeri upoznao me je sa jednim od trojice drugova. Bio je to Šterja Atanasov Viktor, Bugarin. Drugu dvojicu upoznao sam sutradan u Bugojnu. Uvažavajući njihove mjere konspiracije, nisam im doznao prava imena. Iznio sam ovaj podatak kao jedan u mnoštvu primjera o naporima Vrhovnog štaba i druga Tita da pomognemo borbu protiv fašizma u susjednim zemljama.

Upućujući 5. udarnu diviziju u Sandžak, vrhovni komandant Josip Broz Tito poslao je 9. oktobra 1943. direktivu Štabu ovog korpusa u kojoj se, između ostalog kaže:

»Upućujem na vaš sektor jednu od najboljih krajiških divizija, pod komandom Milutina Morače. Ova divizija, koja spada u sastav 1. korpusa druga Koče (Koča Popović, komandant 1. proleterskog korpusa, prim. M. M.), biće privremeno pod vašom komandom i treba da zaposjedne Sandžak, tj. teritoriju Pljevlja—Prijepolje itd. do dolaska 1. divizije u doglednoj budućnosti. Razumije se da pojedine brigade te divizije treba da koriste u operativnim akcijama, a u slučaju potrebe i cijelu diviziju pri razoružavanju talijanskih jedinica oko Berana i na teritoriju Sandžaka«.

»Moj plan jeste: koncentrisati 1. korpus i vaš 2. korpus na sektoru Sandžaka i Metohije i kada za to bude momenat sazreo krenuti u pravcu Srbije i Makedonije. Do toga vremena, naglašavam još jednom, preduzmite sve da učvrstite vlast i organizujete jedinice koje će ostati na terenu i koje će moći da osiguraju bezbjednost oslobođene teritorije.«¹⁾

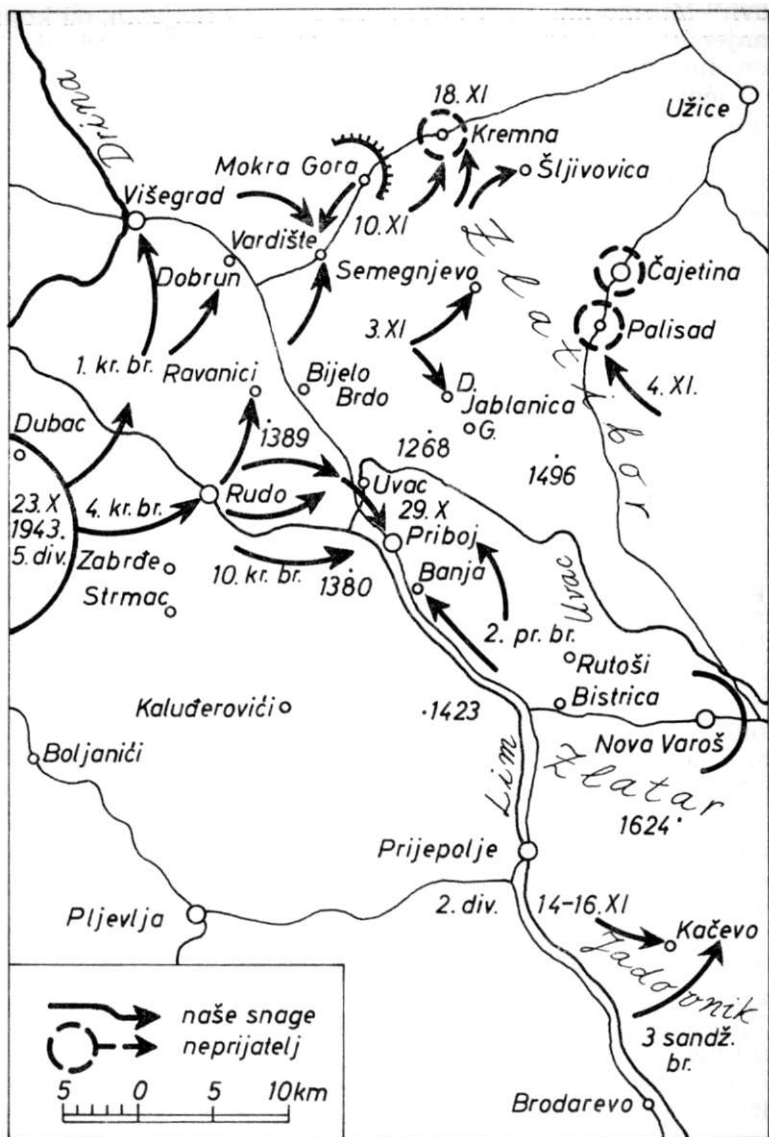
U depeši od 10. oktobra Vrhovni komandant obavještava štab 2. udarnog korpusa da će 5. divizija stići u rejon Pljevlja oko 20. oktobra i sugeriše Štabu korpusa da 5. diviziji priredi svečani doček.²⁾

2. OSLOBOĐENJE VIŠEGRADA, RUDOG I PRIBOJA

Peta divizija počela je marš prema Sandžaku 9. oktobra opštim pravcem: Prozor—Ivan-sedlo—Trnovo—Foča—Cajniče—Rudo. Obično je marševala u tri kolone. Marš je trajao 12 dana, računajući tu i dva dana odmora. U toku marša divizija je imala samo jednu težu borbu, i to prilikom prelaska željezničke pruge Sarajevo—Mostar, i manje sukobe sa grupom ustaške milicije u rejonu s. Bjelimići i grupama četnika na Igman-pl. i kod Kalinovika. Na čitavom prostoru od mostarske pruge do Rudog i Priboja nije bilo okupatorskih garnizona, ali ni naših jedinica. Avijacija nas nije uznemiravala. Pojavu naših jedinica u mnogim selima kroz koja su prolazile, narod se uvjerio da su bile lažne tvrdnje okupatora i njegovih slugu — ustaša i četnika o uništenju naše vojske u petoj neprijateljskoj ofanzivi. U tome je bio vojno-politički značaj ovoga marša 5. divizije.

1) Zbornik 11/10, 174.

2) Štab 2. udarnog korpusa pripremao je da 5. diviziju svečano dočekaju u Pljevljima komandant i politički komesar Korpusa — Peko Dapčević i Mitar Bakić, organi vojne i narodne vlasti u gradu i narod Pljevalja. Međutim, zbog hitnosti zadatka prema Rudom i Višegradu, 5. divizija nije svraćala u Pljevlja, pa je izostao tako planirani susret Krajišnika, Sandžaklija i Crnogoraca.

Oslobođenje Rudog, Višegrada i Priboja (25—29. 10. 1943)

Željezničku prugu Sarajevo—Mostar divizija je prešla noću 13/14. oktobra: Četvrta krajiška u rejonu Pazarića, Prva — kod Bradine, Deseta — kod Podorašca. Zauzeti su Bradina i Podorašac, željeznička pruga je oštećena na više mjesta, porušena su tri propusta, uništene 2 lokomotive; zarobljeno 19 vojnika, zaplijenjeno: teški mitraljez, 2 puškomitraljeza, 18 pušaka, 2 sanduka mina za bacač, 16.000 metaka. Željezničku prugu od Ivan-sedla do Konjica branili su 1. bataljon 2. domobranskog puka i oklop-

ni vozovi.³⁾ Mi smo imali 2 mrtva, 2 nestala i 10 ranjenih, od kojih 5 teže. Teže ranjenike su prihvatili borci Ramskog partizanskog odreda. Vrijedno je napomenuti da sem ove dvojice nestalih boraca nije više izostao u toku marša ni jedan borac.

U Foču i njenu okolinu divizija je stigla 20. oktobra. Drinu smo prešli preko žičanog pješačkog mosta kod Broda. Nekada lijepa varošica i središte Vrhovnog štaba, Foča je oktobra 1943. izgledala jezivo — opustjela, razrušena i sagorjela. U Foči i okolini nije bilo muslimanskog življa — veliki broj poklali su četnici. Tako je 5. divizija zatekla i Čajniče i okolna muslimanska sela.

Utisci o dosadašnjem maršu divizije bili su dobri. Jedinice su be[^] većih napora savlađivale dnevne marš-rute. Budući da smo sa sobom nosili rezerve hrane redovno su spravljani topli obroci uveče i izjutra. Borce su zanimali novi krajevi. Oni su ih doživljavali i bili puni utisaka. Opšte raspoloženje u diviziji bilo je izvanredno.

Kada je 21. oktobra prije podne divizija bila na putu od Foče ka Čajniču, a njena 1. krajiška brigada već stigla u ovu varošicu, Štab divizije primio je depešu od Vrhovnog štaba u kojoj je stajalo da divizija odmah krene pravcem Goražde—Rogatica i da na prostoru Rogatice sadejstvuje jedinicama 3. udarnog korpusa u razbijanju jakih četničkih snaga. U odgovoru Vrhovnom štabu Štab divizije je predložio da se divizija ne vraća preko Drine, nego da iz Čajniča krene za Rudo i Višegrad čime će uveliko olakšati borbu jedinica 3. udarnog korpusa. Vrhovni štab je usvojio taj prijedlog.⁴⁾ Dvadeset drugog oktobra Vrhovni štab je precizirao svoje naređenje, u kome je stajalo da 5. divizija zauzme Rudo, Višegrad i Priboj, razbije četnike na tom prostoru, organizuje i učvrsti narodnu vlast.

Desno od 5. divizije, na prostoru Prijepolje — Nova Varoš — Priboj, operisala je 2. proleterska divizija sa 2. proleterskom i 3. sandžačkom udarnom brigadom. Njena 2. dalmatinska brigada tada se nalazila u rejonu Kolašina.

U maršu ka Rudom 5. divizija je 23. oktobra stigla na prostoriju s. Dubac (1. krajiška brigada), s. Miletkovići (4. krajiška brigada), s. Zaborak (10. krajiška brigada). I ovaj se kraj dugo vremena nalazio pod četničkom vlašću, pa su i prikupljeni podaci o situaciji na desnoj obali Lima bili oskudni i nesigurni. Tako smo doznali da su u Rudom i Višegradu četnici, u Priboju veća četnička grupacija, koja priprema napad na naše jedinice u Sandžaku (na 2. proletersku diviziju), i 2.000 Talijana koji su prešli na stranu četnika, i da se u s. Ravanci nalazi viša četnička komanda.⁵⁾

3) Zbornik IV/18, 197.

4) Na prostoru Višegrad—Rogatica nalazila se Cersko-majevačka grupa četničkih korpusa, pod komandom Dragoslava Račića, i četnička Rogatička brigada. Rogaticu je, bez većih napora, zauzela 27. udarna divizija 3. korpusa (Zbornik IV/18, 162).

5) U Priboju su se nalazila dva bataljona italijanske divizije »Venecija«. Nakon kapitulacije fašističke Italije, glavnina ove divizije prešla je na našu stranu. Bataljoni u Priboju bili su pod jakom kontrolom četnika. Dio ljudstva ovih bataljona bio je raspoređen u Bijelo Brdo i Dobrun. Sa italijanskim komandantom u Priboju su razgovarali, sredinom oktobra, oficiri iz štaba divizije »Venecija« s ciljem da i ova dva bataljona pređu na našu stranu. Komandant je to odbio i talijanski garnizon u Priboju ostao je sa četnicima (Zbornik III/6, 13 i Zbornik I/16, 47 i 50).

Zbog međusobne udaljenosti Višegrada, Rudog i Priboja — ovih glavnih objekata napada na desnoj obali Lima, kao i zbog neizvjesnosti o jačini neprijateljskih snaga, Štab divizije je odlučio da u prvoj fazi operacije napadne neprijatelja u Rudom i Višegradu, s tim da 4. krajiška zauzme Rudo i da djeluje u pravcu s. Bijelog Brda i Priboja, 1. krajiška da zauzme Višegrad i Dobrun, a 10. krajiška brigada da glavninom bude u rezervi, a dijelom snaga da nastupa lijevom obalom Lima pravcem s. Batkovići — s. Međurečje — s. Gradborine, gdje treba da se poveže sa lijevokrilnim jedinicama 2. proleterske divizije. Zbog širine fronta napada i nesigurnosti kurirskih veza, štabovima brigada data su šira uputstva za samostalno dejstvo. Međutim, detaljno je govoreno o značaju operacije i postupku na terenu. Bilo je predviđeno da se napad na Rudo izvrši noću 25/26. oktobra, a na Višegrad noću 26/27. oktobra. Za prelaz Lima jedinice će koristiti gazove.

Pošto je izvršio izvidanje sa komandantima bataljona, komandant 4. krajiške brigade Rade Zorić odlučio je da napadne četnike u Rudom 25. oktobra u 13 časova. Glavnina brigade prešla je Lim kod s. Dorići, sjeverozapadno od Rudog. Jedan njen bataljon iznenadio je štab četničkih korpusa Lukačevića i Račića u s. Ravanci, koji su se u panici povukli prema s. Bijelo Brdo. U obuhvatnom napadu na Rudo oko 400 četnika pružilo je slab otpor. Koristeći italijanske betonske bunkere u s. Mioču i povoljne položaje na brdu Stolovi (k. 893) i na drugim okolnim visovima, četnici su pružili snažan otpor. Borba je trajala gotovo cijelu noć. Ujutro 26. oktobra glavnina brigade nastavila je napredovanje u pravcu s. Uvac i s. Bjelušine, u borbi za s. Štrpci (na cesti Priboj—Bijelo Brdo—Dobrun) razbila četničku Zlatiborsku brigadu, a na jugu zauzela s. Uvac i s. Kneginja. Ovu uspješnu borbu brigade zasjenio je ozbiljan poraz njenog 3. bataljona kod Ravanaca. Neopreznim pokretom od Ravanaca kroz gustu šumu prema Bijelom Brdu, bataljon je noću 25/26. oktobra upao u četničku zasjedu i poslije petočasovne borbe izgubio 20 boraca — 3 poginulih i 17 zarobljenih, koje su četnici odmah strijeljali. Bataljon je izgubio cijelu komoru i 2 puškomitraljeza »šarca«. Zbog slabog vođenja bataljona, smijenjen je njegov komandant.

U borbama 25. i 26. oktobra 4. krajiška brigada ubila je 23 i zarobila 29 četnika; zaplijenila 2 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 66 pušaka, 2.000 ručnih bombi, 30.000 pušanih metaka, 30.000 metaka za engleske strojnice, 7 kamiona, 60 mazgi, preko 10 vagona razne talijanske municije, nekoliko vagona hrane u talijanskim magazinima. Brigada je imala 22 poginula i 8 ranjenih.⁶⁾

Deseta krajiška brigada razbila je četničku Pribojsku brigadu i zaplijenila četnički magazin u Batkovićima. Njeni prednji dijelovi izbili su blizu Priboja, na lijevoj obali Lima, kod s. Gradborine.

Prva krajiška brigada oslobodila je Višegrad noću 26/27. oktobra, zarobila 25 četnika, zaplijenila 3 puškomitraljeza, a u Dobrunu 27. oktobra zarobila 200 Talijana i zaplijenila velike količine talijanskog naoružanja i municije.

Izjutra 27. oktobra Štab divizije primio je naređenje Vrhovnog štaba da se 5. divizija stavlja privremeno pod komandu Štaba 2. udarnog kor-

6) R. Zorić, n. d., str. 144—150.

pusa. Istog dana Štab 5. divizije poslao je prvi izvještaj Štabu 2. korpusa o oslobođenju Rudog i o borbama u pravcu Štrbaca i Priboja.⁷¹ Nešto kasnije Štab 2. korpusa uspostavio je sa Štabom 5. divizije radio-vezu.

U borbama od 25. do 27. oktobra 5. divizija zauzela je znatan dio teritorije na desnoj obali Lima, nanijela četnicima osjetne gubitke i primorala ih da se povuku istočno od komunikacije s. Uvac—Bijelo Brdo—Dobrun. Na redu je bilo zauzimanje Priboja. U gradu je bilo oko 1.000 dobro naoružanih četnika. Iako se nalazi u dolini Lima, stiješnjen rijekom i okolnim brdima, grad su četnici mogli dobro braniti iz brojnih italijanskih betonskih bunkera podignutih na okolnim brdima i na prilazima gradu, a rijeka Lim bila je ozbiljna prepreka za napad na grad sa zapada. Zbog toga su se naše glavne snage morale uputiti na osvajanje četničkih položaja sjeverno i istočno oko grada, što je i učinjeno. Napad na Priboj izveden je noću 28/29. oktobra sa 4. krajiškom brigadom i jednim bataljonom 10. krajiške brigade. Tri bataljona brigade čitavu noć lomila su otpor četnika i u s. Rabrenovac, na k. 838 i brdima Ljuči i Cavi (k. 717). Samoinicijativu i odlučnost u napadu pokazao je Miloš Tanjga, komandant 2. bataljona, koji je glavninu bataljona ukrcao u voz kod s. Kneginje, ušao na željezničku stanicu u Priboju i izazvao paniku među četnicima. Vatrom iz bunkera četnici su zaustavili nastupanje 2. bataljona, a iz grada su se povukli tek pred prijetnjom presijecanja odstupnice preko Cave i Crnog Vrha (trig. 1154). Bataljon 10. krajiške brigade očistio je od četnika teren na lijevoj obali Lima. Grad je oslobođen u zoru 29. oktobra. Poginulo je sedam četnika. Brigada je imala jednog poginulog i četiri ranjena. Zapliješnjeno je nekoliko vagona razne italijanske municije, namirnica i dosta kamiona. Talijani nisu pružali otpor, isto kao ni oni u Bijelom Brdu i Dobrunu.

Dvadeset devetog oktobra jedan bataljon 2. proleterske brigade zauzeo je manastir i selo Banju, a zatim su njena dva bataljona produžila nastupanje u pravcu brda Leskovac, trig. 1154 i Crnog Vrha, što je ubrzalo povlačenje četnika sa Cave i Crnog Vrha i preko Kobilje Glave na desnu obalu Uvea. Istoga dana dva bataljona 2. dalmatinske brigade bez borbe su ušla u Novu Varoš.⁸¹

O svim borbama od Rudog, Višegrada i Priboja, kao i o kasnijim borbama, Štab 5. divizije redovno je izvještavao Vrhovni štab i Štab 2. udarnog korpusa.

Tridesetog oktobra pošao sam u Štab 2. proleterske divizije i detaljno se upoznao sa situacijom u Sandžaku, na terenu oko Nove Varoši i prema Sjenici. Dogovorena su neposredna dejstva divizija: 5. divizija usmjeriće 1. krajišku brigadu u pravcu Užica — prema selima Vardište i Mokra Gora i prevoju Šargan; 10. krajišku brigadu prema s. Jablanica i s. Dobroselica, dok će 4. krajiška brigada ostati u rezervi u Priboju i okolini i pomagati evakuaciju namirnica i vojne opreme; 2. proleterska divizija dejstvovaće na sektoru Nove Varoši, na pravcu prema Sjenici i na prostoru Komorana i Brodareva; organizovaće se sadejstvo između jedinica divizija kada se za to ukaže potreba. Štab 5. divizije smjestio se u s. Mioče (na cesti Rudo—Priboj), a Štab 2. proleterske divizije u Prijepolje.

7) Zbornik 1/16, 51.

8) Zbornik 1/16, 55.

U Višegrad je 1. novembra stigla 17. majevička brigada 27. udarne divizije i oslobodila 1. krajišku brigadu držanja posade u gradu.

Stab 2. korpusa je početkom novembra pridodao 5. diviziji jednu brigadu italijanske divizije »Venecija«, jačine oko 900 boraca. Brigada je bila dobro naoružana, a u njenom sastavu nalazila se i jedna artiljerijska baterija. Stab divizije uputio je ovu brigadu na sektor 1. krajiške brigade.

Zajedno sa štabovima brigada Štab 5. divizije pristupio je formiranju komandi mjesta u Višegradu, Rudom i Priboju i stvaranju narodnooslobodilačkih odbora u ovim mjestima i po selima na oslobođenoj teritoriji. S obzirom na dugu strahovladu četnika, narod je dosta dobro dočekao jedinice 5. divizije. Javilo se dosta aktivista i saradnika NOP-a, a uskoro su u naše jedinice stigli i prvi dobrovoljci. Već 4. novembra Štab divizije formirao je Limski partizanski odred od ljudstva sa terena Rudog, Čajniča i Ustiprača. Jedinice divizije dale su za taj odred 14 vojnih i političkih starješina. Za političkog komesara odreda postavljen je Miloš Marčeta, do tada politički komesar 10. krajiške brigade. Na ovu dužnost u 10. krajišku brigadu stupio je Radoje Sekulić Maksim, dotadašnji politički komesar 1. bataljona 4. krajiške brigade. Koncem novembra odred je imao oko 150 boraca.

Kao i u drugim krajevima u kojima je boravila, i ovdje je divizija razvila živ politički i prosvjetni rad. Održavani su sastanci i konferencije sa narodom, održavane su kulturne priredbe, osobito u gradovima i većim selima. U jedinicama divizije svečano je proslavljena 26-godišnjica oktobarske revolucije.

Intendantska služba divizije i Štaba 2. korpusa imale su pune ruke posla. U talijanskim magazinima u Dobrunu i Priboju nađene su znatne količine brašna, piriniča, ulja, soli, šećera i drugih namirnica, zatim razne vojne opreme, a osobito razne municije. Sve je to kamionima prevezeno u Pljevlja, u kojima se tada nalazio Štab 2. korpusa. I jedinice divizije dobro su se opskrбилe odjećom, obućom i pojedinim artiklima hrane iz talijanskih magazina.

3. BORBE NA PRAVCU UŽICA I SJENICE

Poslije uspješno izvedene operacije protiv četničkih snaga na prostoru Rudo, Višegrad, Dobrun, Bijelo Brdo, Priboj, 5. udarna divizija našla se u graničnim rejonima Srbije u borbi protiv njemačkih jedinica i njihovih domaćih kvislinga, ali i sa još jednim novim neprijateljem. Bile su to bugarske okupatorske trupe, raspoređene u garnizonima u Kremni, Čajetini i Palisadu. Ovi garnizoni pripadali su 24. bugarskoj diviziji, čiji je štab bio u Užicu. Borci 5. divizije bili su dobro obaviješteni o sluzenju Bugarske fašističkoj Njemačkoj i o bugarskim okupatorskim trupama raspoređenim u Srbiji i u Makedoniji. Naši borci čitali su u knjigama ili saznavali od drugih o teškim borbama srpske vojske protiv Bugara u prvom svjetskom ratu. Iz tih saznanja i na osnovu naših iskustava iz borbi protiv bugarskih okupatorskih jedinica, došli smo do ocjene o bugarskom vojniku: da se ukopava u svakoj prilici, u odbrani je podmukao (dočekuje napadača bliskom vatrom i ručnim bombama) i uporan gotovo do uništenja; manje je siguran i spretan u susretu i u otvorenoj borbi; kao i pripad-

nici drugih okupatorskih armija i bugarski vojnici vršili su pljačku i teror nad narodom. Napadi naših jedinica na njihove utvrđene garnizone bili su izuzetno naporni i teški i puni neizvjesnosti.

Prvi sukob sa Bugarima imala je 10. krajiška brigada. Pošto je protjerala četnike iz Gornje i Donje Jablanice, ona je noću 3/4. novembra napala u Palisadu bugarski garnizon jačine 500 vojnika. Bugari su bili iznenađeni, ali zbog slabog sadejstva između naših bataljona brzo su se pribrali i odbacili naše jedinice. Bugari su imali oko 20 izbačenih iz stroja, a brigada je imala 3 mrtva i 11 ranjenih.⁹

Da bi zauzela taktički značajan prevoj Šargan na željezničkoj pruzi i cesti Višegrad—Užice, 1. krajiška brigada je sa dva bataljona napala noću 10/11. novembra njemačku posadu jačine 200 vojnika u s. Mokra Gora i poslije žestoke borbe primorala je da se pod zaštitom nekoliko tenkova povuče u Kremnu. Izbačeno je iz stroja oko 10 Nijemaca, među njima oficir i komesar Nedićeve granične policije. Zaplijenjeno je nešto oružja. Naši su imali 3 mrtva i ranjenih. Brigada je zaposjela prevoj Sargan.¹⁰

Noću 18/19. novembra 1. krajiška brigada, ojačana jednim talijanskim bataljonom brigade »Venecija« i artiljerijskom baterijom, izvršila je napad na bugarski garnizon u Kremni. U garnizonu se nalazilo oko 500 Bugara i 30 Nijemaca, a raspolagali su vodom tenkova, izviđačkim oklopnim kolima i artiljerijskim divizionom. U žestokoj borbi Bugari su pretrpjeli velike gubitke i bili primorani da se povuku iz Kremne. Izbačeno je iz stroja oko 50, a zarobljeno 65 Bugara (među njima 2 oficira, 1 ljekar 1 podoficir); zaplijenjena su 2 brdska topa 75 mm sa 200 granata, 4 minobacača 81 mm, 3 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza (od toga 2 njemačka »šarca«), 60 pušaka, 60 sanduka topovske i puščane municije, 20 sanduka mina za minobacače, dosta ručnih bombi, 2 kamiona, 10 zaprežnih kola, 100 konja i mazgi sa opremom, šatorskih krila, ćebadi i dr. Mi smo imali 2 mrtva i 6 ranjenih.¹¹⁻¹

Ova akcija je potpuno uspjela. Kao i u Mokroj Gori i u Kremni, narod je lijepo dočekao naše borce.

Ogorčeni ovim porazom, Bugari su, dobivši pojačanja, sutradan prešli u protivnapad. Ne želeći da se upuštaju u teže frontalne borbe, naše su se jedinice postupno povlačile ka Šarganu.

9) Milutin Morača, Ratni dnevnik, str. 143.

10) Zbornik 1/5, 131.

11) Opširnije o ovoj borbi vidi: M. Gončin i S. Rauša, n. d., str. 170—171.

rančevima bugarskih vojnika našli smo svakojakih opljačkanih seoskih potrepština — kvaka za vrata i prozore, vretena, igala, pletiva od vune i dr. Međutim, Bugari su izjavili da su i oni za borbu protiv fašizma, ali žele da tu borbu počnu u svojoj zemlji, i uporno su tražili da ih pustimo u Bugarsku. Znali smo da je to samo njihov izgovor da se jednostavno vrate u svoj garnizon. Na jedvite jade privoljeli smo ih da ostanu u našim jedinicama dok se ne ukaže povoljna prilika za njihov odlazak u Bugarsku. Ali, kod nas nisu ostali. Za nekoliko dana od početka njemačke operacije »Kugelblic« prešli su na njihovu stranu. Samo su se četvorica bugarskih vojnika hrabro borila zajedno sa našim borcima.

Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« u nekoliko emisija govorila je o našoj pobjedi u Kremni i o tome da su svi bugarski vojnici zarobljeni u tim borbama, dobrovoljno stupili u Narodnooslobodilačku vojsku (Zbornik 11/11, 70).

Nekoliko puta Bugari su pokušali da povrate Šargan, ali u tome nisu uspjeli. Oosobito jak napad, sa oko 1.500 vojnika, uz podršku artiljerije i nekoliko tenkova, izvršili su 21. novembra, ali su i tada vraćeni u Kremnu. Poslije te borbe, bugarski garnizon u Kremni, kao i oni u Čajetini i Palisadu, bili su neaktivni.

Slijedeći napad na Bugare u Kremni izvršila je 1. krajiška brigada, ojačana bataljonom 10. krajiške brigade i artiljerijom brigade »Venecija« noću 4/5. decembra. Naročito žestoka borba vođena je na Rudinama (k. 856), oko 4 topa, i na kosi Ravnice. Pomognuti jednim bataljonom od s. Šljivovice, Bugari su, uz velike gubitke, odbranili svoje položaje. Naše jedinice imale su 4 mrtva i 12 ranjenih.

Već prvih dana novembra 4. i 10. krajiška brigada protjerale su četnike iz zlatiborskih sela sve do Čajetine i s. Ljubiša i oko Nove Varoši.

Druga proleterska divizija, zajedno sa pridodatim italijanskim brigadama iz divizija »Venecija« i »Taurinenze«, u vremenu od 10. do 12. novembra vršila je ofanzivne akcije u pravcu Sjenice i dostigla liniju: s. Donje Lopiže — s. Gornji Koračići — Golo brdo (k. 1323) — Velje brdo (k. 1354) — s. G. Gonje. Nijemci i mjesna milicija su u toku 12. novembra ojačali svoje položaje i, prelazeći i u protivnapade, zaustavili dalje napredovanje naših jedinica. U toku noći 12/13. novembra Štab 2. proleterske divizije povukao je jedinice desno na sektor s. Stranjani — Brodarevo, u centru, u zahvatu komunikacije Prijepolje—Sjenica, na položaje Orljača—Kobilja Glava—Kašanj i lijevo na liniju s. Halinovići — s. Miševići — s. Radijevici. Nijemci i milicija potiskuju naše jedinice dalje na zapad i do jutra 14. novembra izbijaju desno u s. Praviševo, na cesti prema Prijepolju u s. Kačevo i lijevo zauzimaju Jadovnik. U takvoj situaciji, na traženje Štaba 2. proleterske divizije, Štab 5. divizije kamionima prebacuje 4. krajišku brigadu prema Kačevu, a jedan bataljon 10. krajiške brigade za Brodarevo. Dva bataljona 4. krajiške brigade su do podne 14. novembra uvedeni u borbu na pravcu Kačeva i uspijevaju da zadrže Nijemce na prilazima selu i brdu Koševina (4 km jugoistočno od Prijepolja). Da bih neposredno pratio borbe na pravcu Prijepolje—Sjenica, istog dana stigao sam u Štab 2. proleterske divizije u Prijepolje.

Od 14. do 17. novembra izvršena su dva noćna napada, sa ciljem da vratimo neprijatelja ka Sjenici, drugim rječima — da ga odbacimo iz neposredne blizine Prijepolja. U oba napada 4. krajiška brigada imala je zadatak da zauzme Kačevo, a potom da nastupa cestom prema s. Milošev Dol. U prvom napadu noću 14/15. novembra bila je ovladala dijelom sela, ali ju je neprijatelj, uz upotrebu tenkova, odbacio na polazne položaje, na liniju Đurđevo brdo (k. 825) — s. Belobabe. Ove noći brigada je imala 3 mrtva i 9 ranjenih.

U drugom napadu noću 16/17. novembra ubačene su u borbu sve naše raspoložive snage. Jedinice 2. proleterske divizije napadale su na neprijateljeve bokove sa obe strane ceste Prijepolje—Sjenica. Lijevo od ceste 2. dalmatinska brigada i dva bataljona 2. proleterske brigade napadali su od Zlatarskog brda i Miševića i uspjeli da ovladaju selom Halinovići, ali su Nijemci protivnapadom povratili ovo selo. Desno od ceste, sa pravca M. Jadovnika, napadala je 3. sandžačka brigada i jedan

bataljon 2. proleterske brigade. Zauzeli su s. Gvozd. Kobilju Glavu i Debelo brdo. Međutim, Nijemcima je stiglo pojačanje od Sjenice sa 6 tenkova i odbacili su sa ceste naše jedinice. U centru, duž ceste, napadala je 4. krajiška brigada, pomognuta sa dva talijanska laka tenka i dva brdska topa. Brigada je pred zoru zauzela Kačevo, sem nekoliko kuća. Tada je Nijemcima stigla pomoć u tenkovima i pješadiji. Tenkovi su unijeli pometnju u naše jedinice, ali su se one ipak organizovano povlačile i uspjele da ujutro 18. novembra zadrže Nijemce sa tenkovima na liniji Đurđevo brdo—Belobabe. U drugom napadu 4. krajiška brigada imala je 10 poginulih, među kojima 3 drugarice i 44 ranjenih. To su bili po redu treći veliki gubici brigade u jednoj borbi od njenog formiranja (veći su bili oni u napadu na Sanski Most i u napadu na Glamoč).

I neprijatelj je imao dosta gubitaka u ljudstvu. Borci 4. krajiške brigade zaplijenili su 6 puškomitraljeza (od toga 4 »šarca«), 10 sanduka municije, 10 mazgi i druge opreme.¹²¹

Pošto je prvi noćni napad izveden sa manje naših snaga, sa manjim intenzitetom, naši su štabovi tek u drugom napadu mogli da ocijene da se pred našim jedinicama nalaze jake neprijateljske snage, riješene da u svojim rukama zadrže zauzeti prostor. Prema procjeni štabova brigada, Nijemci su, pored znatnog broja tenkova i artiljerije, imali na potezu Sjenica—Kačevo oko 2.000 vojnika i približno isto toliko vojnika muslimanske i šiptarske milicije.¹³¹ Prema tome, u odnosu snaga neprijatelj je imao preimućstvo u ljudstvu i opšte preimućstvo u tenkovima i artiljeriji. Na osnovu prikupljenih podataka i analize noćnih borbi naših jedinica, 17. novembra poslat je štabu 2. udarnog korpusa zajednički izvještaj Štaba 2. proleterske divizije i komandanta 5. divizije, u kome se kaže da se Prijepolje ne može odbraniti, jer su u našim rukama zadržani posljednji plitki i slabi položaji za njegovu odbranu. Predložili smo da se dobro osiguraju pravac prema Pljevljima i lijeva obala Lima do Brodareva, s tim da se područje Komarana očisti od mjesne muslimanske milicije. Sa tim prijedlogom se složio Stab 2. korpusa.¹⁴¹ Odmah zatim, 18. novembra, 2. proleterska divizija zaposjela je liniju od Du'bovika do Brodareva. Četvrta krajiška brigada imala je jedan svoj bataljon na Koševini, sa isturenim osmatračnicama na kosi Vratanja i u s. Belobabe, dva bataljona u s. Raso—Drenova (k. 1125), sjeverno od Prijepolja, na desnoj obali Lima i jedan bataljon u s. Dušmanići—Gradina (k. 783), na lijevoj obali Lima. Jedna četa 2. proleterske brigade — ostala je u Prijepolju sa zadatkom da poruši mostove na Mileševskoj reci i na Limu ako neprijatelj krene jačim snagama u napad na grad. Ova četa imala je telefonsku vezu sa isturenom osmatračnicom kod manastira Miloševo i kurirsku vezu sa bataljonom 4. krajiške brigade na Koševini.

Stab 2. proleterske divizije premjestio se iz Prijepolja u s. Seljašnica.

Od tada pa do početka njemačke ofanzive »Kugelblic«, 4. decembra 1944. godine, sem izviđačke djelatnosti, Nijemci nisu napadali od Kačeva ka Prijepolju. Cak su i svoje izviđanje više usmjerili na druge pravce,

12) Zbornik 1/16, 61 65 i 74 i R. Zorić, n. d., str. 145—158.

13) Zbornik 1/16, 64 i 67.

14) Zbornik 1/16, 69 i 74.

osobito prema Brodarevu. Nastojali su da se stvori utisak kao da nisu zainteresovani za Prijepolje. Međutim, rejon Kačeva dobro su utvrdili i obezbijedili se od svakog iznenađenja.

Zbog neaktivnosti neprijatelja prema Prijepolju, 4. krajiška brigada pošla je na sektor Nove Varoši, u borbu protiv četnika, a položaje na Koševini preuzela je 2. proleterska brigada. Njene jedinice su vršile svakodnevna i intenzivna izviđanja šireg rejona Kačeva, a to su isto činile i druge jedinice 2. proleterske divizije na pravcu s. Strajana i M. Jadovnika.¹⁵

Obavještajni centar 4. krajiške brigade došao je 28. novembra do podataka koji su govorili da još od 11. novembra pristiže njemačka vojska i ratni materijal iz N. Pazara u Sjenicu i da se do 26. novembra u Sjenici i prema Prijepolju nalazi oko 15.000 Nijemaca sa oznakama grenadira (brdske jedinice), da imaju dosta artiljerije i nekoliko tenkova i da mobilišu i naoružavaju mjesnu miliciju. Sudeći po tome kako su naši štabovi u svojim izvještajima, u većini slučajeva, ocjenjivali mogućnosti i namjere neprijatelja od pravca Sjenice i kakve su donosili odluke, može se zaključiti da je bio zanemaren ovaj značajan podatak o koncentraciji njemačkih snaga u Sjenici.¹⁶

U radio-biltenima Vrhovnog štaba, koje je emitovao Tanjug, dat je značajan prostor borbama 2. proleterske i 5. udarne divizije u Sandžaku i u graničnim rejonima Srbije. Sve Tanjugove vijesti umnožavane su ti Štabu divizije i slate jedinicama. Tako su se borci 5. divizije redovno upoznavali sa ratnim zbivanjima i drugim značajnim političkim događajima kod nas i kod naših saveznika.¹⁷

Sve do početka njemačke ofanzivne operacije »Kugelblic« jedinice 5. divizije razvile su značajnu političku aktivnost na oslobođenom području istočne Bosne i u graničnom rejonu Srbije. Formirani su narodno-oslobodilački odbori u nekoliko sela na prostoru između Višegrada, Rudog, Priboja i Dobruna. U jedinice 5. divizije dobrovoljno se javilo 150 omladinaca.

Sredinom novembra iz brigada 5. divizije pošlo je 10 mladih oficira i vodnika na vojni kurs koji je radio pri Štabu 2. udarnog korpusa.

U posljednjoj dekadi novembra inženjerci 5. divizije, pod rukovodstvom načelnika Štaba divizije Ratka Martinovića, sagradili su viseći žičani most preko Lima kod Rudog, nosivosti oko dvije tone. Most je sagrađen za potrebe manevra jedinica 5. divizije u pravcu Pljevalja i Čajniča. Ovo lijepo djelo naših inženjeraca morali smo, na žalost, uskoro srušiti da ga neprijatelj ne bi koristio.

15) Zbornik I/16, 72, 81 i 84.

16) Zbornik I/16, 82. U ovom dokumentu riječ je o njemačkoj 1. brdskoj diviziji koja je prebačena iz Grčke u rejon Sjenice za ofanzivna dejstva protiv 2. proleterske i 5. udarne divizije u njemačkoj ofanzivnoj operaciji »Kugelblic«. Podatak o Nijemcima i drugim neprijateljskim snagama na području Sjenice prikupio je Mile Daviiović, jedan od najsposobnijih obavještajnih oficira 5. divizije.

17) Radio-bilteni Vrhovnog štaba ~~iz~~ vremena novembar—decembar 1943. i januara 1944. štampani su u Zborniku II/11 (vidi, na primjer, dok. br. 31, 55, 66, 67, 77, 82 i 83).

Vrhovni štab je 26. novembra saopštio Štabu 5. divizije da je jedna šumadijska brigada krenula sa Jelove Gore (sjeverozapadno od Užica) i da će preko Tare-planine stići na sektor divizije. Bila je to 1. šumadijska brigada jačine 320 boraca, sa kojom je stigao i Moma Marković, politički komesar Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Naši borci srdačno su dočekali svoje ratne drugove Šumadince i dobro ih ugostili. Pošto su se odmorili, prevezli smo ih kamionima 29. novembra do Prijepolja, gdje ih je dočekao i pozdravio komandant 2. udarnog korpusa Peko Dapčević, komandant i politički komesar 2. proleterske divizije Ljubo Durić i Slobodan Penezić Krcun, prisutni borci divizije i građani Prijepolja. Prva šumadijska brigada ušla je u sastav 2. proleterske divizije.¹⁸⁾

18) Zbornik 1/5, 143 i Zbornik 1/16, 81 i 84.